

УДК 94 (477) “18/ 19”] 929 Біляшівський

Людмила Дідух (м. Київ)

МИКОЛА БІЛЯШІВСЬКИЙ І РОЗВИТОК МІСЦЕВИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ

Стаття висвітлює внесок видатного вченого і громадського діяча М. Ф. Біляшівського в організацію вітчизняних місцевих музейних установ наприкінці XIX — першій чверті XX ст. у контексті становлення української школи музеєтворення.

Ключові слова: М. Ф. Біляшівський, етнографія, музеєзнавство.

Становлення і розвиток вітчизняного музейництва наприкінці XIX — першій чверті XX ст. сприяли зародженню самобутньої української школи музеєтворення, безперечним лідером якої став відомий вчений і громадський діяч Микола Федотович Біляшівський. Розглядаючи розбудову українських музейних установ як справу загальнокультурну, як основний і продуктивний спосіб збереження та наукового вивчення культурних здобутків народу з подальшою актуалізацією набутих знань, і залучаючи до неї широкі кола української громадськості, він цим самим розробив основні принципи музейницької діяльності на українських теренах. У статті буде охарактеризовано внесок М. Ф. Біляшівського у розбудову мережі вітчизняних місцевих музейних установ.

Друга половина XIX — початок XX ст. започаткували новий етап у розвитку музейної справи в Російській імперії. Головна його особливість полягала в посиленні провідної ролі вчених, наукової інтелігенції та зацікавлених підприємців у створенні та діяльності столичних і провінційних музеїв, а також в організації нового типу незалежного загальнодоступного музею, що мав розвинуту систему громадських зв'язків, із спеціальною направленістю на просвітництво, поширення наукових знань. Ще однією важливою особливістю розвитку музейництва в цей період була організація потужної мережі місцевих музейних установ¹.

Характеризуючи у своєму виступі на VII Археологічному з'їзді в Ярославлі 1887 р. стан справ з провінційними музеями в імперії, голова Московського археологічного товариства П. С. Уварова зробила чи не найпершу спробу класифікувати місцеві музеї того часу, розділивши їх за типами: університетські колекції, зібрання наукових товариств, колекції

зібрані при реальних училищах і гімназіях, давньосховища, зібрання архівних комісій, музеї при наукових товариствах, губернські урядові музеї, музеї статистичних комітетів, приватні збірки і колекції, губернські обласні і земські музеї².

Значна роль в організації місцевої мережі музеїв надавалась приватній ініціативі. У створенні музейних установ місцеві аматори орієнтувалися на приклад організації музеїв у Західній Європі, де домінували (особливо в Німеччині і Франції) два головні їхні види: наукові та художні. Перші — це переважно археологічні, історичні, історико-археологічні та природничо-історичні заклади. Другі — художньо-археологічні і художньо-промислові музеї. На початок XX ст. у Росії функціонували також торговельно-промислові, педагогічні та меморіальні музеї³. Більшість тодішніх музейних закладів мали змішану форму: поряд з археологічними та іншими історичними пам'ятками в одному й тому ж приміщенні зберігалися та експонувалися природничо-історичні, художні колекції тощо. Такі заклади виконували насамперед функції накопичення та експозиції різноманітних пам'яток і у своїй переважній більшості не являли собою музеїв у сучасному розумінні, котрі наразі мають чітку систему виявлення, нагромадження, добору, збереження, вивчення та творчого використання різного роду старожитностей.

Зародження і становлення музейних закладів в Україні відбувалося у загальному руслі розвитку музейної справи в Російській імперії. У цей час переважна більшість вітчизняних музеїв зосереджувалась при церковних закладах і мала відповідний напрямок своєї діяльності. Накопичувати, зберігати та вивчати т. зв. “світські” пам'ятки матеріальної культури повинні були новостворені наукові

товариства та краєзнавчі музеї. М. Ф. Біляшівський з цього приводу зазначав, що “... фундація місцевих товариств і музеїв... з одного боку об’єднали б наукові сили, надали б спільний напрямок справі, зайнялися б збиранням та збереженням пам’яток старовини, з іншої — збудили б інтерес до них у суспільстві...”⁴.

Першим в Україні приватним краєзнавчим музеєм світського спрямування став Городоцький музей Волинської губернії, заснований 25 листопада 1896 р., експозиція якого висвітлювала історію літописного регіону і була розрахована на масового відвідувача, до того ж, завдяки багатогранній діяльності Микола Федотовича він став справжньою науковою установою.

Фундатором, власником, а згодом і керівником музею був барон Ф. Р. Штейнгель. Він походив з німецьких баронів Остзейського краю (Балтія), але виріс на Волині й щиро полюбив цей край. Зацікавлення старовиною рідного краю привело барона до думки про потребу облаштування окремої установи з її вивчення. Зі своїми ідеями він звернувся до М. Ф. Біляшівського за порадою. Власне під його впливом Ф. Р. Штейнгель утвердився в думці про організацію спеціальної інституції з вивчення старовини Волині — краєзнавчого музею — і запросив Миколу Федотовича до участі у цій справі.

Зазначимо принагідно, що зазвичай місцеві музеї Росії, які спеціалізувалися здебільшого на широкому колі першоджерел, котрі відображали різні сторони історичного життя в історико-краєзнавчому аспекті, створювалися без розгорнутих і обґрунтованих програм⁵. Городоцький музей барона Ф. Р. Штейнгеля став винятком із цього правила.

М. Ф. Біляшівський зацікавився старовиною і, відповідно, музейною роботою ще з юних років, коли допомагав професору М. І. Петрову облаштовувати експозиції в Церковно-археологічному музеї при Київському Церковно-історичному та археологічному товаристві⁶. Втім, більш серйозно почав знайомитись з цією справою, певно, вже живучи в Москві (1892–1894 рр.), коли з головою занурився в науково-культурне життя столиці: участь в археологічних з’їздах, співпраця з Московським археологічним товариством та іншими столичними науковими товариствами, робота з облаштування Антропологічного і Географічного музеїв під проводом відомого

російського вченого Д. М. Анучіна тощо. Таким чином, наукова діяльність М. Ф. Біляшівського здебільшого була пов’язана з дослідженнями старожитностей, і помітне місце в ній посідали студії над історичною старовиною Волині. Спираючись на особисті спостереження під час археологічних розкопок, численних пошукових експедицій, роботи в архівах, зокрема у Варшаві, М. Ф. Біляшівський відзначив, що серед всіх губерній Південно-Західного краю Волинська займає одне з перших місць за кількістю пам’яток старовини, які необхідно вивчати й охороняти: “... Нам здається, що... Городоцький музей Волинської губернії, маючи чітку програму та володіючи достатніми матеріальними засобами..., відіграє значну роль у справі вивчення Волині”⁷.

Микола Федотович, враховуючи специфіку конкретного регіону, а також призначення саме цього музею, склав програму його облаштування і організації, детально розробив план поточної роботи в цілому й за допомогою співробітників В. А. Мошкова та А. М. Бикова — програму роботи окремих відділів. Під час серйозної і кропіткої роботи над програмою закладу було вирішено “поставити її якомога ширше, що відкриє більший простір для діяльності, вести справу... систематично, головню звертаючи увагу на те, що може слугувати для загальної характеристики краю, виключаючи все випадкове, що має назву “раритет”, і чим часто бувають заповнені приватні, ба навіть громадські, збірки. Район, який охоплює музей, — Волинська губернія...”⁸. Відповідно до програми Городоцький музей повинен був мати такі відділи: *природознавчий*, який включав колекції з геології, мінералогії, палеонтології, флори і фауни Волинської губернії; *географічний* — зібрання карт, планів, видів місцевостей, збірки історико-статистичних матеріалів (т. зв. історико-статистичний архів), які передбачали накопичення і розробку історико-географічних даних щодо кожного населеного пункту Волині, давні акти, літописи, етнографічні спостереження, нотатки про місцезнаходження різних пам’яток старовини, газетні статті, негативи, фотографії; *антропологічний*, що містив матеріали про фізичні особливості розвитку населення Волині; *археологічний* — колекції предметів доісторичної та історичної археології, предмети народного побуту, зразки будівельних матеріалів різних епох, сфрагістики,

нумізматики Волинської губернії; *етнографічний* — присвячений головним чином матеріальній і духовній культурі народного життя, до якого входили особливо цікаві зразки місцевого одягу, взуття, жіночих прикрас, домашнього інвентарю, вироби народних промислів, музичний інструментарій тощо; *бібліотека*, яка містила збірки історичних, краєзнавчих книжок, журналів, газет, стародруків, рукописів і спогадів, які висвітлювали різні боки життя Волині, а також листування осіб, які працювали на Волині і для Волині, тут же зберігалися фольклорні збірки, анкети, оголошення, афіші, листи, які надсилалися, зокрема, Російською Академією наук, Російським географічним товариством, пізніше — Товариством дослідників Волині. В музеї запроваджувалась наукова каталогізація експонатів, для чого було заведено “Інвентар”, для запису витрат — “Витратна книга”. Був також заведений “Літопис Городоцького музею”, своєрідна пам’ятна книга і книга відгуків, куди вписувалися найбільш вагомі події з історії цього закладу та думки і враження співробітників музею та відвідувачів. Планувалося щорічно друкувати “Звіт” про поточну діяльність установи, а з часом укласти систематичний каталог колекцій і бібліотеки. Таким чином, музей мав працювати виключно на наукових засадах, і як писав Микола Федотович, було вирішено у його колекції “розміщувати тільки ті предмети, походження яких точно відоме”⁹, що виключало випадкове потрапляння предметів, згрупованих у “таблиці” і “вітрини” без якихось логічних підстав, також музей надавав можливість науковцям вільно користуватися матеріалами колекцій і зібрань для їхнього вивчення. Барон Штейнгель планував надавати щорічно на утримання музею і збирання колекцій 600 крб. Отже, хоча Городоцький музей і мав характер приватної власності, втім, його робота велася за прикладом музеїв громадських. Структура і побудова експозиції музею на кінець XIX ст. були сміливими і новими. М. Ф. Біляшівському вдалося розробити власну науково обґрунтовану програму-концепцію побудови музею, проводити опис, систематизацію і наукову класифікацію музейних колекцій і експонатів за всіма найсучаснішими методами, що дало змогу цьому закладу повноцінно виконувати поставлену перед ним задачу — всебічне вивчення Волинського краю. Адже переважна більшість тодішніх провінційних музейних

інституцій Російської імперії не ставила за мету комплексне, всебічне висвітлення життя тих регіонів, де вони локалізувалися.

Справою облаштування Городоцького музею М. Ф. Біляшівський безпосередньо займався до переїзду в Київ у 1898 р. Але і тоді, вже працюючи в Київському міському музеї, він був у курсі всіх подій, до 1916 р. час від часу відвідував Городок, а також вів інтенсивне листування з працівниками музею, дізнаючись про поточні справи і даючи їм цінні поради щодо більш плідної організації музейної роботи.

90-ті роки XIX ст. для Києва стали часом значного поступу вітчизняної науки та бурхливого розвитку культурного життя, зокрема, В. В. Хвойко зробив свої перші відкриття пам’яток неznаної тоді ще Трипільської культури, проходила ретельна підготовка до XI київського археологічного з’їзду 1899 р., а також розпочалося будівництво міського музею. На той час у місті — центрі науково-культурного життя Наддніпрянської України функціонували музеї при Київському університеті Св. Володимира (Музей старожитностей, Нумізматичний музей, Музей образотворчих мистецтв і Зоологічний музей). Але вони мали відомчий характер, і тому були напівзакритого типу. Справою спорудження та організації громадського музею стало займатися Товариство старожитностей та мистецтв, основною задачею діяльності якого було служіння “науковому вивченню пам’яток старовини, а також розвитку естетичного смаку і художньої освіченості. Для здійснення поставленої задачі товариство, перш за все, приступило до спорудження в місті Києві музею...”¹⁰.

М. Ф. Біляшівський активно долучився до організації музейного закладу. Варто зауважити, що саме в його особі вітчизняні науково-культурні кола вбачали найактивнішого поборника цієї справи. У 1895 р. у своєму листі Миколі Федотовичу В. П. Науменко написав: “Справа музею рухається уперед, а тому і Ви повинні стати... українським адміністратором на чолі — комбінація скажу я Вам!”¹¹. У 1899 р. його було обрано членом правління Товариства, яке безпосередньо займалося створенням музею у Києві¹². На своєму засіданні Правління доручило Миколі Федотовичу “... виробити положення для музею і подати його на розгляд...”¹³. У 1900 р. М. Ф. Біляшівський склав та опублікував програму Київського музею старожитностей і

мистецтв (згодом — Київський художньо-промисловий і науковий музей). Згідно з нею, в музеї передбачалося організувати відділи антропології, археології, історії, етнографії, художній і художньо-промисловий, а також бібліотеку та археологічний архів¹⁴. Всі відділи музею мали бути між собою тематично пов'язані, а матеріали висвітлювали історію і культуру України від найдавніших часів до кінця XIX ст. Ця програма музею, заснована лише на наукових принципах, передбачала, зокрема, і експозиційне розміщення матеріалу проводити лише за науковою системою. Такі експозиції отримали назву систематичних¹⁵. Вони давали змогу прослідкувати певні генетичні зв'язки між групами предметів, спільність їх походження тощо. Також передбачалося ведення суворого обліку експонатів за допомогою “Інвентарних книг” та створення у найближчій перспективі каталогів відділів. Загалом же Микола Федотович, використовуючи практику музейного будівництва, запроваджену раніше в с. Городок на Волині, розглядав роботу новоствореного музею (звичайно ж у рамках усталених програм для будь-яких провінційних обласних музеїв, основними завданням яких він вважав просвітництво та наукову діяльність¹⁶) доволі широко, прагнувши охопити територію майже всього Південно-Західного краю Російської імперії, таким чином заклавши в концепцію музею його не містечковий, а загальноукраїнський характер.

Ще 1899 р. голова графиня П. С. Уварова у своєму листі до голови Товариства старожитностей і мистецтв Б. І. Ханенка рекомендувала М. Ф. Біляшівського на посаду директора музею: “Думаю про музей і, надто цікавлячись його майбутнім поступом і улаштуванням, мені спадає на думку рекомендувати вам у директори музею Миколу Федотовича Біляшівського... людину молоду, активну, тямущу... На мою думку, він би вам згодився...”¹⁷. 19 лютого 1902 р. Правління обрало Миколу Федотовича директором музею¹⁸.

На початок XX ст. Київський музей перетворився, як того і прагнув його директор, на справжній “монумент української культури, монумент монолітний, неподільний і грандіозний”. Він підрозділявся на такі відділи: художньо-промисловий, художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний, бібліотеку з підрозділами стародруків, рукописів та автографів, окрім того, мав ще

відділ “Старий Київ” і фотографічний архів. Таким чином, музей, за словами самого М. Ф. Біляшівського, “вилитися... тепер у форму типового провінційного музею, се б то, складеного з різних відділів культурно-історичного та художнього характеру. При заснуванні відділів, при послідуєчій роботі по збільшенню збірок кожного з них, з самого початку, не вважаючи на назви, які приймав музей, керувала одна думка, одна ідея: зв'язати музей з краєм, надати йому національні риси”¹⁹.

Микола Федотович не обмежувався інтересами лише свого музею. Він дбав про розвиток музейної справив України в цілому: часто виїжджав в інші музеї, куди його запрошували для різних консультацій, листувався з музеями Москви, Петербурга, Харкова, Херсона, Катеринослава, брав безпосередню участь у організації Полтавського природничо-історичного музею і Чернігівського музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського, надавав вагому допомогу в комплектуванні збірок етнографічними пам'ятками Музею старинностей при Науковому товаристві імені Шевченка у Львові тощо²⁰. Тому проблеми, з якими стикалися провінційні музеї, були добре відомі Миколі Федотовичу, який, аналізуючи стан музейництва загалом, спробував визначити у його системі роль цих музеїв, про що свідчать неодноразові виступи вченого на попередньому з'їзді музейників у Москві 1912 р., а також робота у підготовчому комітеті з облаштування I Всеросійського з'їзду музейних діячів.

На початок XX ст. Україна мала розгалужену мережу музеїв у порівнянні з іншими регіонами Російської імперії — 36 музейних установ, а разом з музеями навчальних закладів їх чисельність сягала 100²¹. Проте, наявність великої кількості музейних закладів, що зазвичай розвивалися доволі стихійно, створювала плутанину при будь-якій спробі складання списку музеїв. Та й саме поняття “музею” в російській історичній науці не було розтлумачено. Одним із шляхів покращення організації музейної справи музейники бачили в скликанні професійних з'їздів, основна мета яких полягала в упорядкуванні розрізних і різнопідпорядкованих музеїв Росії, виробленні спільних принципів музейної діяльності і об'єднанні зусиль музейних діячів²².

27–30 грудня 1912 р. в Москві за ініціативи заступника голови Російського історичного музею М. С. Щербатова відбувся попередній

з'їзд із облаштування I Всеросійського з'їзду музейних діячів. Протоколи першого засідання цього попереднього з'їзду зафіксували присутність 90 чол. від 60 різних закладів. У групі провінційних музеїв (які складали окрему секцію) найбільше виділялись Херсонський археологічний музей, що прислав відомого музеєзнавця В. І. Гошкевича, і Київський художньо-промисловий і науковий музей, представником якого був його директор М. Ф. Біляшівський.

На спільних засіданнях попереднього з'їзду неодноразово поставало питання теоретичного осмислення основних категорій музеєзнавства, зокрема, визначення поняття музею. М. Ф. Біляшівський, говорячи про сутність музею, формулював цю проблему через визначення його функцій. Він запропонував обговорити на майбутньому з'їзді питання про те "... чи повинні музеї бути облаштовані тільки для вчених, чи ж вони повинні мати і національно-культурні задачі для виховання широких верств населення"²³. Сам Микола Федотович вважав, що обидві ці функції — наукова і виховна — безперечно притаманні музеям, а характеру місцевих музеїв надавав культурно-просвітницького значення. Ще готуючи програму Київського музею, він написав, що місцеві музеї "... повинні збирати все, що так чи інакше характеризує край у його минулому і теперішньому, не забуваючи при цьому і загальноосвітніх цілей. Ці останні... трохи розширюють програму музеїв, розсуваючи рамки за межі даної області..."²⁴.

Одна з основних проблем, яка постала перед місцевими музеями і розглядалась в секції провінційних і приватних музеїв, була легалізація їхньої діяльності та врегулювання керівництва. М. Ф. Біляшівський висловив побажання, щоб для провінційних музеїв було вироблено "нормальний статут"²⁵ і взагалі "надалі не відкривались безстатутні музеї, якими є деякі з нині існуючих"²⁶. Говорячи про так званий профіль провінційних музеїв, він зазначив, що "у провінції життям виробився вже тип провінційного музею, який має культурно-історичний характер, якщо центральні музеї намагаються розмежувати свої інтереси, то провінційні прагнуть об'єднати в собі все"²⁷. Таким чином, завдяки чіткій постановці питання М. Ф. Біляшівським про характер місцевого музею секція провінційних музеїв, яка представляла доволі різнопланові музейні заклади, змогла сформулювати своє

розуміння характеру-профілю місцевих музеїв, що дало поштовх до вирішення питань класифікації музеїв²⁸. Було визначено за бажане, щоб місцеві музеї мали культурно-історичний та природничо-історичний профіль із історично-археологічним, етнографічним, художнім, художньо-промисловим і природничо-історичним відділами з підвідділами: доісторичної та історичної археології, церковних старожитностей, нумізматичних пам'яток, військових старожитностей, побутових предметів та загальним з "цілями показово педагогічними"²⁹. Крім того, представники місцевих музеїв підняли питання про скасування положення про те, що найбільш цінні пам'ятки старовини, які знаходили на місцях, доправлялися в Імператорську археологічну комісію. Така централізація найкращих предметів у Петербурзі та взагалі у столичних музеях негативно відбивалася на колекціях місцевих музейних установ³⁰.

Загальним підсумком роботи попереднього з'їзду стало рішення про скликання I Всеросійського з'їзду діячів музею, що мав відбутися у січні 1915 р. Для цього на заключному засіданні було створено попередній комітет із облаштування з'їзду, до складу якого увійшов і М. Ф. Біляшівський³¹. Секретар підготовчого комітету помічник хранителя Російського історичного музею П. О. Незнамов надіслав Миколі Федотовичу список питань, що стосувались провінційних музеїв і повинні були обговорюватись на з'їзді, з проханням "безжально покреслити та відкоригувати їх"³². М. Ф. Біляшівський подав обґрунтований перелік насущних проблем, які, насамперед, були висловлені на секції місцевих музеїв, спираючись на обговорення її протоколів на загальних зборах попереднього з'їзду, а також виходячи із власного досвіду, — "Про види провінційних музеїв: обласні, губернські та повітові"³³. Перш за все, М. Ф. Біляшівський поставив питання про організацію в Росії національних "племянних" музеїв. Потім визнав необхідне виробити статuti для провінційних музеїв, встановити порядок легалізації музейних закладів, що створюються, а також вирішити проблему завідування музеями (комітети, хранителі тощо). Далі він звернув увагу на необхідність обговорення на майбутньому з'їзді характеру місцевих музеїв та їхніх відділів (чи обов'язково, щоб вони мали культурно-історичний характер) та питання про розподіл археологічних, побутових й церковних

старожитностей між музеями кожного типу, таким чином координуючи роботу однотипних музеїв; про взаємний обмін виданнями, описами, каталогами, а також інформацією про роботу музеїв одного округу; про вироблення єдиних правил класифікації й каталогізації предметів та про необхідність розробки бібліографії і покажчиків літератури з питань музейної справи. Нарешті, музеєзнавець зауважив на необхідності вироблення єдиної системи “постановки музейної справи відповідно до місцевих умов”, а також наполягав на проведенні обласних з’їздів музейних діячів для обміну досвідом. Для остаточного встановлення редакції питань, намічених для обговорення на з’їзді, М. Ф. Біляшівського було запрошено в Москву на засідання попереднього комітету³⁴. Але, на жаль, проведення Всеросійського з’їзду музейних діячів було відкладено на невизначений період у зв’язку з початком Першої світової війни. Проте проведення попереднього з’їзду стало певним підсумком розвитку музейної справи в Російській імперії. Питання, що ставилися на ньому, продемонстрували досягнутий теоретичний рівень, визначили основні напрямки роботи в галузях теорії і практики музейної діяльності.

Новий етап становлення вітчизняного музейництва був органічно пов’язаний із відродженням української національної державності у 1917 р., коли на цій хвилі розгорнувся потужний національно-патріотичний рух за збереження культурної спадщини.

Очоливши у 1917 р. відділ охорони пам’яток старовини і музейної справи Генерального секретаріату Центральної Ради, М. Ф. Біляшівський розробив ґрунтовну програму реорганізації музейної справи й утворення єдиної музейної мережі України³⁵. Ця методична програма стала вдалою спробою наукового підходу до музейного будівництва загалом і великим кроком вперед до створення спеціальної наукової дисципліни — музеології, та обґрунтування її перспективи у власне українському просторі. Втім, Микола Федотович усвідомлював, що плани широкомасштабної музейної розбудови можна реалізувати лише із вирішенням необхідних науково-теоретичних питань та належним державно-організаційним забезпеченням.

Важливе значення в програмі надавалося створенню місцевих музеїв. Власне М. Ф. Біляшівському належить пріоритет у розробці статуту і принципів функціонування та схе-

ми побудови місцевих (повітових, районних), т. зв. комплексних (краєзнавчих) музеїв.

“Досвід більш культурних країн показав, що в ділі освіти й науки, в ділі вироблення національної свідомості серед інших засобів у великій допомозі можуть стати музеї взагалі, а особливо, для поширення знання серед ширших верств, — так звані місцеві музеї,” — зазначав у передмові програми Микола Федотович³⁶. Схема передбачала організацію в музеях природничо-господарського (з відповідними підрозділами: географія, геологія і мінералогія, ґрунтознавство, кліматологія, рослинний і тваринний світ, охорона пам’яток природи, сільське господарство, фабрично-заводська та сільська промисловості) та культурно-історичного відділів (з розділами: антропологія, культурна історія, народний побут) і бібліотеки. Вона містила також методичні поради щодо практичної організації і етапність реалізації розробленої програми³⁷. Популяризуючи основні положення програми, у вересні 1917 р. М. Ф. Біляшівський виступив на першому Всеукраїнському з’їзді “Просвіт” з доповіддю “Місцеві музеї — національно-культурні вогнища”³⁸.

До речі, у перші роки радянської влади в Україні музейним відділам місцевих комітетів Всеукраїнського комітету охорони пам’яток мистецтва і старовини — спеціального органу, що мав керувати роботою із охорони пам’яток старовини і, зокрема, займатися розбудовою музейної справи, — було рекомендовано проводити організацію місцевих музеїв за “Програмою місцевого (повітового, районного) музею”, якій розробили М. Ф. Біляшівський та П. А. Тутківський 1917 р.³⁹.

У 1921 р. на прохання А. А. Тараценка, колекціонера, краєзнавця, збирача одних з перших народознавчих збірок, що надійшли до Київського міського музею, Микола Федотович склав короткі рекомендації щодо облаштування волосних музейних закладів. Вони є своєрідним рекомендованим проспектом тематико-експозиційного плану (з елементами концепції) для організації сільських громадських музеїв, зроблений на основі “Програми місцевого музеїв”, але з урахуванням особливостей цього різновиду місцевого музею. Наполягаючи на просвітницькій меті, що була головною для таких закладів, він закликав збирати типовий для даної місцевості матеріал лише за виробленою заздалегідь програмою, “не допускати до музею нічого зайвого — нія-

ких “раритетів”, “курйозів” і т.і., щоб не за-смічувати музей, не обтяжувати глядача дріб-ницями, а дати йому можливість за короткий час оглядин музею винести з нього щось ціль-не, що поширило б його світогляд, що приго-дилося б йому навіть і в практичному житті”⁴⁰. Волосний музей, за програмою М. Ф. Біля-шівського, мав складатися з таких відділів: географічного, природничого, етнографічно-го, сільськогосподарського, народних про-мислів, культурно-історичного, мистецтва та бібліотеки. Микола Федотович навів також і перелік тих матеріалів та основних експо-натів, які повинні були включати ці відділи. Зазначену програму, на думку її автора, мож-на також використовувати і для інших місце-вих музеїв — повітових, містечкових, сільсь-ких — лише треба скоротити або розширити її обсяг. Варто підкреслити, що цими настанова-ми М. Ф. Біляшівського керувались чимало завідуючих повітових та сільських музеїв у 1920-х рр., не забували програму і укладачі примірних тематико-експозиційних планів для громадського музейного будівництва 1960-х рр., але з об’єктивно-ідеологічних при-чин не вказуючи джерел запозичень⁴¹.

Невпинний поступ музейницького руху в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. доз-воляє говорити про зародження і розвиток са-мобутньої української школи музестворення, безперечним лідером якої став М. Ф. Біля-

шівський. Долучившись до складанням про-грами I Всеросійського з’їзду музейних діячів, М. Ф. Біляшівський склав перелік тих пи-тань, які необхідно було вирішити для подаль-шого активного розвитку мережі місцевих му-зеїв Російської імперії на початку XX ст. У контексті цієї проблематики він спробував те-оретично осмислити основні категорій му-зеєзнавства, зокрема, визначити сутність му-зею через його функції та сформулювати ро-зуміння культурно-історичного профілю, що був загалом притаманний місцевим музеям.

Вітчизняне музейництво в період націо-нально-визвольних змагань українського на-роду та часів радянської влади розглядалося як невідкладна справа в системі національно-культурного відродження і зрештою набуло державного статусу. Протягом 1917–1920-х рр. Микола Федотович активно працював над реалізацією основних засад державного му-зейного будівництва, зокрема, розширенням мережі місцевих музеїв. Він склав ґрунтовні програму і план їхньої організації й облашту-вання, за якими зазначені музеї мали стати науково-дослідницькими, пам’яткоохоронни-ми та просвітницькими інституціями і сприя-ти культурному поступу на місцях. Ці його наукові розробки стали вагомим внеском у становлення теоретичних засад вітчизняної музеології, що не втратили свого значення і для сьогодення.

Джерела та література

- 1 Фролов А. И. Музееведческая мысль в Рос-сии XIX — первой трети XX вв.: Авторефе-рат диссертации ... канд. ист. наук / Россий-ский государственный гуманитарный уни-верситет. — М., 1995. — С. 9–18; *Равикович Д. А.* Музейные деятели и коллекционеры в России (XVIII — нач. XX в.) // *Музееведе-ние. Концептуальные проблемы музейной энциклопедии.* — М., 1990. — С. 15–25.
- 2 Историко-культурна спадщина України (XIX ст. — поч. XX ст.). Збірник докумен-тів і матеріалів / Автор-упорядник Т. Ф. Григор’єва. — К., 1995. — С. 105.
- 3 *Златоустова В. И., Каспаринская С. А., Кузина Г. А.* Музейное дело в России // *Российская музейная энциклопедия.* — М., 2001. — Т. 1. — С. 401–404.
- 4 *Беляшевский Н.* Волынский историко-ар-хеологический сборник. Вып. 1. Издание распорядительного комитета Волынского Церковно-Археологического общества. Почаев — Житомир. 1896г. // *Киевская старина.* — № 11. — С. 52–53.
- 5 *Разгон А. М.* Исторические музеи в России 1861–1917: Автореферат диссертации ... доктора ист. наук / Саратовский Государ-ственный университет им. Н. Г. Чернышев-ского. — Саратов, 1973. — С. 37–38.
- 6 Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБУВ ІР). — Ф. 31. — Спр. 8. — Арк. 33; *Крайній К. К.* Київське Церковно-історич-не та археологічне товариство, 1872–1920 // *Лаврський альманах.* — К., 2001. — Вип. 4. — Спецвип. 1. — С. 49.
- 7 Отчет Городецкого музея Волынской гу-бернии барона Ф. Р. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. / Сост. Н. Беляшевский. — Варшава, 1898. — С. IV.
- 8 Там само.
- 9 Там само. — С. VI.

- 10 Археологическая летопись Южной России (дал — АЛЮР). — 1899. — Т. 1. — № 1–12. — С. 16.
- 11 НБУВ ІР. — Ф. 31. — Спр. 1487. — Арк. 2.
- 12 Там само. — Ф. 241. — Спр. 1–12.
- 13 Там само. — Ф. 241. — Спр. 1. — Арк. 77.
- 14 *Беляшевский Н. К* вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств // АЛЮР. — 1900. — № 3. — С. 31 — 38.
- 15 *Маньковська Р. В.* Музейництво в Україні. — К., 2000. — С. 77.
- 16 *Біляшівський М., Тутківський П.* Програм місцевого (повітового, районного) музею // Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. — К., 1918. — Вип. 1. — С. 28.
- 17 *Винницький А.* Микола Теодорович Біляшівський. Його життя і музейна робота // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1926. — Кн. 9. — С. 16.
- 18 НБУВ ІР. — Ф. 241. — Спр. 2. — Арк. 58 зв.-59.
- 19 *Біляшівський М.* Наші національні скарби. — К.: Шлях, 1918. — С. 14.
- 20 НБУВ ІР. — Ф. 31. — Спр. 301–304; *Нестуля С. І.* Співпраця корифеїв музейництва М. Біляшівського та К. Мощенка по влаштуванню музею Полтавського губернського земства // Археологічний літопис Лівобережної України. — 2000. — № 1–2. — С. 96–100; *Половникова С.* Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського // Родовід. — 1996. — № 14. — С. 34–38; *Гонтар Т.* Етнографічні колекції музею НТШ // Записки НТШ. — 1992. — Т. 223. — С. 421.
- 21 Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Ред. кол.: В. О. Горбак та ін. — К., 1998. — С. 23.
- 22 *Кузина Г. А.* Предварительный съезд музейных деятелей // Российская музейная энциклопедия. — М., 2001. — Т. 2. — С. 110.
- 23 Предварительный съезд по устройству Первого всероссийского съезда деятелей музеев. [Протоколы]. — М., 1913. — С. 18.
- 24 *Беляшевский Н. К* вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств. — С. 31.
- 25 Предварительный съезд... — С. 17.
- 26 Там само. — С. 30.
- 27 Там само. — С. 17.
- 28 *Разгон А. М.* Предварительный музейный съезд — итоги развития музейного дела в России // Музей и власть. Из жизни музеев. — М., 1991. — С. 17–18.
- 29 Предварительный съезд... — С. 56.
- 30 Съезд в Москве деятелей музеев // Русское слово. — 1912. — № 299. — 29 декабря. — С. 4.
- 31 Предварительный съезд... — С. 37.
- 32 *Винницький А.* Вказ. Праця. — С. 19.
- 33 НБУВ ІР. — Ф. 31. — Спр. 65. — Арк. 1–1 зв.
- 34 НБУВ ІР. — Ф. 31. — Спр. 281 — Арк. 1.
- 35 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 210. — Арк. 17–18.
- 36 *Біляшівський М., Тутківський П.* Програм місцевого (повітового, районного) музею // Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. — К., 1918. — Вип. 1. — С. 27.
- 37 Там само. — С. 30–36; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Науковий архів. — Ф. 13–5-292. — Арк. 6.
- 38 *Маньковська Р. В.* Музейництво в Україні. — С. 22.
- 39 Національний художній музей. Науковий архів. — Оп. 1. — Од. зб. 7. — Арк. 1 зв.
- 40 *Біляшівський М.* Волосні музеї // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Збірник документів / Упор. О. Б. Супруненко — Полтава. — 1993. — С. 77.
- 41 *Супруненко О. Б.* Рукопис М. Ф. Біляшівського в архіві Полтавського музею // Національний музей історії України: його фундатори та колекціонери / Редкол.: Н. Г. Ковтанюк та ін. — К., — 1999. — С. 34.

Lюдмила Didukh

Mykola Bilyashivsky and the development of the local museums in Ukraine.

The article deals with M. F. Bilyashivsky's cultural and organization work at the management and the enlargement of the local museum net in Ukraine. It is also focuses on important role played by M. F. Bilyashivsky in the formation of the native museum management studies as a special branch of science.

Key words: *M. F. Bilyashivsky, ethnography, museum management studies.*